

ՆԵՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԵԼՈՒԴԴԱՅՆՈՒԹՅՈՒՆ
ԼԵԶՎԱԿԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՄԱՆ ԵՐԿՈՒ ԲԵՎԵՌՆԵՐԸ

ԱՇՈՏ ԱԲՐԱՀԱՍՅԱՆ

Արդ, ծածուկ բան չկա, որ չհայտնվի, և
գաղտնի բան չի եղել, որ ի հայտ չգա:

Մարկոս ավետարանիչ

Բառեր, բառեր, բառեր:

Վիլյամ Շեքսպիր

*Ներակայություն*¹-ը, ինչպես տրամաբանությունից վերցված շատ ուրիշ տերմիններ, լեզվաբանության մեջ յուրահատուկ բեկում է ստացել: Լեզվաբանները ներակա են անվանում այն իմաստները, որոնք լեզվական ուղղակի, բացահայտ արտահայտություն չեն ստանում, բայց հասկացվում են արտահայտվածի հիման վրա:

Ներակայությունը քննող բոլոր ուսումնասիրողները ներական հակադրում են արտակային, այսինքն՝ չարտահայտվածը՝ արտահայտվածին, ոչ բացահայտը՝ բացահայտին: Մա միանգամայն բնական և տրամաբանական մոտեցում է, եթե դիտարկվում է ամբողջ իմաստային համակցության մեկ բաղադրիչը. այն կա՛մ արտահայտված է, կա՛մ ոչ: Բայց եթե տեսադաշտում ոչ թե առանձին բաղադրիչն է, այլ այն ամբողջը, որի մեջ այդ բաղադրիչը մտնում է, պարզվում է, որ *ներակայություն* - *արտակայություն* գույգում խախտված է համաչափությունը. բացասական նշանով տարրը հակադրվում է ոչ թե դրական նշանով տարրին, այլ զրոյականին, այսինքն՝ ըստ էության դիտարկվում է եռանդամ հարաբերության մի կեսը: Ներակայությունը բովանդակության ոչ ամբողջական արտահայտությունն է, այլ կերպ ասած՝ թերարտահայտումը: Դրա հակառակը՝ պիտի լինի ոչ թե պարզապես արտահայտումը, այլ գերարտահայտումը՝ արտահայտության ուռճացումը, իմաստային բաղադրիչների համեմատ արտահայտության բաղադրիչների քանակային գերակշռությունը, որ նշանակում է ոչ անհրաժեշտ և այդ առումով ավելորդ բաղադրիչների առկայություն, այսինքն՝ հա-

¹ Հայերեն գիտական գրականության մեջ և բառարաններում *ներակա* են թարգմանվել երեք տարբեր տերմիններ՝ *իմպլիցիտ*-ը, *իմանենտ*-ը և *ինհերենտ*-ը: Ընդ որում, եթե վերջին երկուսը հոմանիշներ են, ապա առաջինը միանգամայն տարբեր է նրանցից: Հենց առաջինի *ներակա* թարգմանությունն ենք նախընտրելի համարում՝ հաշվի առնելով նաև *ներակա* - *արտակա* (*իմպլիցիտ* - *էքսպլիցիտ*) տերմինազույգը կազմելու հնարավորությունը, իսկ *իմանենտ*-ի իմաստը արտահայտում է *ներհատուկ* տերմինը:

վելուրդայնություն: Այսպիսով՝ իրար բառիս բուն իմաստով հակադիր են ներակայությունը՝ թերարտահայտումը, և հավելուրդայնությունը՝ գերարտահայտումը, իսկ արտակայությունը՝ համարժեք արտահայտումը՝ որպես ոսկե միջին, այս երկուսի միջև է: Ներակայության և հավելուրդայնության գուգակից հաշվառումը լրացնում է Կարցևսկու դրույթը լեզվական նշանի անհամաչափ երկակիության մասին². փաստորեն հավելուրդայնությունը շեղում է համաչափությունից դեպի արտահայտության գերակշռում, իսկ ներակայությունը՝ դեպի բովանդակության գերակշռում:

Լեզվի էությունը, նրա գոյության իմաստը և նպատակը գիտակցական բովանդակության արտահայտումն են: Սրանից կարելի պիտի լիներ եզրակացնել, որ լեզվական հաղորդակցումը ձգտում է հասնելու բովանդակության միանշանակ, հստակ և, ամենակարևորը, ամբողջական արտահայտմանը: Մակայն ոչ միայն այդ նպատակը միշտ չէ, որ գոնե հարաբերականորեն իրագործվում է, այլև ձգտումն ինքը ոչ միշտ է բացարձակ նույնիսկ անկեղծ հաղորդակցման դեպքում: Ներակայությունը լեզվում չափազանց մեծ տարածում և բազմատեսակ դրսևորումներ ունի: Այդ դրսևորումների մի մասը դիտարկվել է տարբեր ուսումնասիրություններում՝ տարբեր չափերով ուշադրության արժանանալով³: Համեմատաբար հաճախ գուգադրվում են ներակայման լեզվաբանական և տրամաբանական ըմբռնումները, խոսվում է լեզվական և խոսքային ներակայությունների տարբերության մասին (երբեմն, հատկապես գրականագիտական ուղղվածություն ունեցող ուսումնասիրություններում, *լեզու - խոսք* գույգը փոխարինվում է *լեզու - տեքստ* գույգով), տարբերակվում են նշյալի ներակայությունը և նշանակյալի ներակայությունը, դիտարկվում են առօրյա հաղորդակցումը, գեղարվեստական խոսքը՝ երբեմն գուգադրվելով գիտական ուճին, անդրադարձ է արվում բառակազմությանը կամ բառի իմաստույթային կազմին, ընդհանուր ձևով նշվում է, որ լեզվատիպերն իրենց առանձնահատկություններն են ունենում նաև ներակայության հարցում: Լեզվական ներակայության որոշ ուշագրավ հայեցակետեր, սակայն, առայժմ դուրս են մնացել ուսումնասիրության ոլորտից, քննված հարցերն էլ քննված են ոչ նույն խորությամբ:

Հավելուրդայնություն մեծ մասամբ համարվում է նույն իմաստի բազմակի արտահայտումը. այս կապակցությամբ սովորաբար ուշադրության են արժանանում բառային և քերականական իմաստները, ինչպես նաև նրանց խաչաձևումները: Տեղեկատվության տեսության մասնագետները

² Տե՛ս **Карцевский С.** Об асимметричном дуализме лингвистического знака // **Звенигнцев В. А.** История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Ч. II, М., 1965, էջ 85-90:

³ Ներակայության տեսակների, առնչակից իրողությունների և դրանց տարբեր մեկնաբանությունների մասին տե՛ս **Լ. Գ. Բրուսյան**, Իմպլիկացիայի հասկացությունը տրամաբանության և լեզվաբանության մեջ. «Լրաբեր հասարակական գիտություններ», Եր., 1990, № 12, էջ 44-53:

երբեմն փորձում են տեքստում տառերի կամ հնչույթների հանդես գալու հավանականության մաթեմատիկական հաշվարկումներով գնահատել տվյալ լեզվով տեքստում հավելուրդայնության չափը⁴: Սա կապուղիների արդյունավետության չափի գնահատման եղանակ է, որ տեխնիկական առումով մեծ կարևորություն ունի այդ ոլորտում, սակայն դժվար է ենթադրել, թե այսպիսի հաշվարկումը որևէ արժեք ունի լեզվաբանության համար⁵ (եթե նկատի չունենանք զուցե հնարավոր կիրառումը անհայտ լեզվով տեքստի վերծանման մեջ), քանի որ լեզվաբանության հիմքը ոչ թե որևէ տեսություն է, այլ լեզվի կիրառումը լեզվակիրների կողմից: Հավելուրդայնությունը կանխագուշակելիությամբ բացատրելը⁶ ըստ էության հավելուրդայնության լեզվաբանական ըմբռնման հետ որևէ առնչություն չունի⁷:

Ներակայությունն ու հավելուրդայնությունը կարող են ուսումնասիրվել՝ լեզվի տարբեր կառուցվածքային մակարդակների հետ կապված: Սակայն բոլոր մակարդակները միևնույն ձևով և միևնույն չափով չեն կարող քննվել: Ներակայությունը և հավելուրդայնությունը հանդես են գալիս իմաստային կառուցվածք (ներքին ձև) ունեցող միավորներում, ընդ որում՝ այդ միավորների ծավալի և հաղորդակցական ինքնուրույնության աճին զուգընթաց ավելի բազմաքանակ և բազմատեսակ են դառնում ներակայության և հավելուրդայնության դրսևորումները: Ամեն մի հաջորդ միավոր, իր յուրահատուկ ներակայություններից ու հավելուրդայնություններից բացի, ներառում է նաև նախորդինը կամ նախորդներինը՝ դրանց ևս նոր հնա-

⁴ St' u, op., **Шеннон К.** Предсказание и энтропия печатного английского текста // Работы по теории информации и кибернетике. М., 1963, էջ 669-686, **Яглом А. М., Яглом И. М.** Вероятность и информация. М., 1973, էջ 236-281, որտեղ փորձ է արվում այդ տեսությունը կիրառելու անգամ բանաստեղծական լեզվի նկատմամբ, (տե՛ս «Энциклопедия кибернетики». Т. 2. Киев, 1974, էջ 602-603):

⁵ Չնայած դրան՝ եղել են նաև խանդավառ արձագանքներ՝ Շենոնի հիմնական երախտիքը տեղեկատվության հաղորդման, պահպանման և վերամշակման ամենատարբեր գործընթացների հետ կապված հարցերին ճշգրիտ քանակային մոտեցման հնարավորությունը մատնացույց անելն է, լեզվաբանության համար խիստ արժեքավոր հանգամանք, քանի որ տեղեկատվության հաղորդումը լեզվի հիմնական գործառույթն է՝ (St' u **Яглом И. М., Добрушин Р. Л., Яглом А. М.** Теория информации и лингвистика // Вопросы языкознания. М., 1960, № 1, էջ 100): Ավելորդ չէ նշել, որ ինքը՝ Շենոնը, շատ ավելի սթափ և զուսպ է գնահատում իր տեսության կիրառելիությունը տարբեր բնագավառներում. «...տարբեր գիտությունների ներկայացուցիչները պիտի հստակորեն հասկանան, որ տեղեկատվության տեսության հիմնական դրույթները վերաբերում են ուսումնասիրության մի շատ յուրահատուկ ուղղության, որը ամենևին էլ անպայման արդյունավետ չպիտի լինի հոգեբանության, տնտեսագիտության և այլ հասարակական գիտությունների մեջ» (**Шеннон К.** Бандвагон // Работы по теории информации и кибернетике, էջ 667-668):

⁶ Կարո՞ղ է արդյոք որևէ մեկը Բեռնստայնի այն պնդումից, որ Բեթհովենը բոլոր երգահաններից լավ է կարողացել գտնել այն ճիշտ նոտաները, որոնք պիտի լինեն նախորդներից հետո (տե՛ս **Бернстайн Л.** Музыка – всем. М., 1978, էջ 114-116), եզրակացություն անել Բեթհովենի երաժշտության հավելուրդայնության մասին:

⁷ Անհամեմատ ավելի համակրելի կարող էր լինել հնչյունային հավելուրդայնության գեղարվեստական պատկերումը, ասենք՝ այնպիսին, ինչպիսին տալիս է Հեսսեն նկարագրելով Բրամսի պարտիտուրաներում եղած ավելորդ նոտաները նվագած երաժիշտների բազմահագարանոց թափորը (տե՛ս **Հ. Հեսսե**, Տափաստանի գայլը, Եր., 2003, էջ 209):

րավորություններ տալով:

Բառերն ապահովում են հաղորդման տեղեկատվական հիմքը և դրանով առաջին հերթին լեզուն ու խոսքն արտալեզվական աշխարհի հետ կապողի դեր են կատարում. բառերի քերականական ձևափոխությունները, արտալեզվական վերաբերության հետ կապված լինելով հանդերձ, առաջին հերթին նրանց շարահյուսական կապակցություններ կազմելուն են ծառայում: Այս երկուսի փոխհարաբերությունը ի հայտ է գալիս այնտեղ, որտեղ հանդիպում են բառերը և քերականությունը, այսինքն՝ նախադասության մեջ:

Նախադասությունը երկկողմ բնույթ ունի. արտացոլում է որևէ իրադրություն և միտք է արտահայտում այդ իրադրության մասին: Բնականաբար, ոչ մի նախադասություն չի կարող լիովին, բոլոր տարրերով և մանրամասնություններով ընդգրկել իր շրջագծած իրադրությունը, ինչպես կարող է անել որևէ նկար: Հնարավոր չէ անգամ պատկերացնել մի նախադասություն, որն իր արտացոլած իրադրության բոլոր բաղադրիչների (դեռ մի կողմ թողած այն, որ այդ բաղադրիչներն օբյեկտիվորեն առանձնացված չեն և որոշվում են խոսք կազմողի սուբյեկտիվ հայեցողությամբ) բոլոր հատկություններն ու բոլոր հարաբերություններն ընդգրկի, այսինքն՝ ունենա բոլոր պարագաները, խնդիրների մեծ մասը, որոշիչների անվերջ շարքեր: Այդպիսի փորձ, իհարկե, ոչ ոք չի ձեռնարկում: Բարեբախտաբար, նախադասությունը սոսկ պատկերող չէ, այլ նաև, և առաջին հերթին, միտք հաղորդող: Իսկ մտքի խճանկարի մեջ ընդգրկվող տարրերը որոշում է միտքն արտահայտողը, որն էլ ընտրում է այն, ինչ իր համար կարևոր է սովյալ իրադրության մեջ, ընդ որում՝ միևնույն իրադրությանը վերաբերող ընտրությունները կարող են անգամ հասման կետ չունենալ (դրա լավագույն օրինակներից մեկը հանրահայտ պատմությունն է նույն շիշը բնութագրող լավատեսի և հոռետեսի մասին): Այդ ընտրությունը խիստ անհատական է, բայց, ամենակարևորը, սահմանափակ:

Նախադասության այս հատկությունները կապելով ներակայության և հավելորդայնության հետ՝ կարելի է տեսնել, որ էապես տարբերվում են վերաբերյալի և նշանակյալի ներակայումները: Վերաբերյալը նախադասության մեջ միշտ և անխուսափելիորեն ներկայացվում է ներակայության զգալի չափաբաժնով. նախադասության մեջ տրվում է այն նվազագույնը, որն անհրաժեշտ է նշանային հղման համար: Հենց դրա հետևանքով են իրարից տասնյակ կամ հարյուրավոր մեծ ու փոքր տարբերություններ ունեցող վերաբերյալները միավորվում մեկ նախադասության նշյալի դաշտում, հենց դա է հնարավոր դարձնում իրարից այդչափ տարբերվող իրադրություններ նշանակելու համար նույն նախադասության գործածությունը: Ինչ վերաբերում է նշանակյալին, ապա իրադրության բաղադրիչների ներակայում կատարվում է *իրադրություն* → *միտք* անցման մեջ, միտքն արդեն ներակայման գոյիչով անցած իրադրությունն է ներկայացնում արտա-

հայտման, և լեզվական արտահայտություն է ստանում ոչ թե իրադրությունը, այլ այն, ինչ նրանից մնացել է մտքի մեջ: Այնպես որ նշանակյալի ներակայությունը նվազագույն չափերի է հասցված և հիմնականում լեզվական կանոններով է պայմանավորված լինում. ավելին, հենց այստեղ է հերթը հասնում հավելուրդայնությանը, հենց մտքի բաղադրիչներն են հավելուրդային դրսևորումներ ստանում, այդ պատճառով էլ վերաբերյալի հետ կապված հավելուրդայնությունը ավելի շուտ վկայում է իրադրության մտային արտացոլման մեխանիզմի խափանումների և մտքի հավելուրդայնության մասին. վերաբերյալի բաղադրիչների հավելուրդային արտահայտումը նշանակում է, որ դրանք փոխանցված են եղել մտային կառույցին: Ինչպես երևում է, լեզվական արտահայտության և մտային բովանդակության միջև ավելի մեծ համապատասխանություն կա, քան մտքի և առարկայական աշխարհի միջև:

Նախադասությունը նաև վերաբերական հենակետերի հարաբերություններն է ներկայացնում: Այստեղ արդեն գործի է դրվում քերականությունը, որը որոշ դեպքերում միաժամանակ և՛ արտացոլող, և՛ կապակցող գործառույթներ ունի, որոշ դեպքերում էլ՝ զուտ կապակցող գործառույթ (քերականական իմաստների այս երկու տեսակները տարբերակում է Մեպիրը՝ առաջինները՝ կոչելով որոշակի հարաբերական հասկացություններ, իսկ երկրորդները՝ զուտ հարաբերական հասկացություններ⁸): Այս վերջինները հավելուրդային են իրականության արտացոլման՝ վերաբերական գործառույթի տեսանկյունից, բայց միանգամայն արդարացված են նախադասության բաղադրիչների կապակցման կամ, Յակոբսոնի տերմինով ասած, բանաստեղծական գործառույթի⁹ տեսանկյունից: Նախադասության մեջ բառային ու քերականականը լրացնում են իրար՝ հիմք և միջոց դառնալով լեզվի տարբեր գործառույթների իրականացման համար:

Քերականության կառուցվածքաբանական ուսումնասիրությունները շրջանառության մեջ են դրել այսպես կոչված զրո ձևույթի գաղափարը, որն ընդամենը հարացույցի բոլոր անդամների նկարագրության և հակադրման ընթացակարգը միօրինակացնելուն է ծառայում և հնարավորություն է տալիս այդ անելու՝ առանց իմաստաբանական տերմիններ գործածելու: Զրո ձևույթի մասին խոսվում է ըստ էության այն դեպքերում, երբ հակադրության անդամներից մեկում քերականական իմաստը ներակայված է: Այս տերմինի կիրառելիությունը սահմանափակված է համադրական (կցական և թեքական) լեզուներով, որոնցում կա նաև հարաբերակից քերականական իմաստի արտակա արտահայտություն. ոչ մեկի մտքով չի անցնի ասել, որ վերլուծական (անջատական) լեզվում մի ամբողջ քերականական հարա-

⁸ Տե՛ս **Сепир Э.** Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии. М., 1993, էջ 101:

⁹ Տե՛ս **Якобсон Р.** Лингвистика и поэтика // Структурализм: “за” и “против”. М., 1975, էջ 202-204:

ցույց կազմվում է զրո ձևությամբ: Այս հանգամանքը հուշում է, որ քերականական (ձևաբանական) իմաստների ներակայությունը կարող է համարվել լեզվատիպի բնութագրման տարրերից մեկը: Անջատական լեզուներում քերականական իմաստի ներակայությունը ոչ թե հակադրության մի անդամի, այլ հակադրվող բոլոր եզրերի, ամբողջ հարացույցի հատկանիշն է, ընդ որում ընդգրկում է բոլոր հարացույցները՝ լեզվի ձևաբանական համակարգը: Իսկ համադրական կամ բազմահամադրական լեզվում դիտվում են առանձին «թաքնված քերականական կարգեր»¹⁰: Դրանց նկարագրությունները հաճախ գրեթե կամ լիովին համընկնում են ներակայման բնութագրումներին. ակնհայտ է, որ դրանք այլ անվանում ստացող ներակայված իմաստներ են: Հարց է, թե որքանով է արդարացված դրանք քերականական կարգ համարելը. այդպիսի կարգերի առանձնացումը շատ դեպքերում կարող է պարզապես մի լեզվում քերականական կարգ ձևավորող իմաստները մի ուրիշ լեզվի քերականության մեջ չգտնելու հետևանքը լինել:

Երբ մեկ նախադասությունն անբավարար է համարվում հաղորդակցական նպատակադրումն իրագործելու համար (երբ նախադասությունատույթին համապատասխանող իրադրությունը գնահատվում է սուկ որպես միկրոիրադրություն՝ ավելի ընդարձակ մակրոիրադրության մի բաղադրիչ), կազմվում է բազմասույթ տեքստ:

Տեքստը իր կառուցվածքի մեջ մտնող բոլոր լեզվական միավորների ներակայությունների և հավելյալայնությունների հանգուցակետն է, որը այդ ամենին նաև հատկապես իրեն բնորոշը, միայն իր մեջ և միջոցով հասնելին է ավելացնում: Տեքստում որոշակի է լեզվական կառույցը՝ իր արտակա բովանդակությամբ: Պատահական չէ, որ հենց դրա ուսումնասիրությունից է սկիզբ առել տեքստի լեզվաբանությունը: Մինչդեռ տեքստի բովանդակային ընդգրկումը անհամեմատ մեծ է նրա արտակա բովանդակությունից: Այդպիսին է անգամ մենասույթ տեքստը, իսկ տեքստի բաղադրիչ ասույթների քանակի աճին զուգընթաց երկրաչափական պրոգրեսիայով ընդլայնվում են նրա բովանդակային սահմանները: Տեքստի ներքին պահուստային կարողություններին հավելվում է այն, որ միջտեքստային կապերի շոշափուկներն անվերջ տարածելով՝ տեքստն ունակ է դառնում անսահմանորեն ընդարձակելու իր իմաստային ուստայնի սփռվածքը: Վերաբերելով տեքստի իմաստին ընդհանրապես՝ սա վերաբերում է նաև մասնավորապես իմաստների ներակայությանը և հավելյալայնությանը: Այն պնդումը, որ «արտապատկերման ոչ լրիվությունը արվեստի պարտադիր պայմանն է և ընթերցողից պահանջում է չասվածի ինքնուրույն լրացում»¹¹, ճշմարիտ է, բայց և թերի: Նշվածը միայն գեղարվեստական տեքս-

¹⁰ Ste u **Уорф Б. Л.** Грамматические категории // Принципы типологического анализа языков различного строя. М., 1972, էջ 45-53, **Кацнельсон С. Д.** Типология языка и речевое мышление. Л., 1972, էջ 78-94:

¹¹ **Арнольд И. В.** Стилистика. Современный английский язык. М., 2002, с.147.

տի առանձնահատկությունը չէ. այդպիսին են բոլոր տեքստերը: Ճիշտ է, տարբեր գործառական ոճերում ներակայության տարբեր չափեր են ընդունված, բայց ոչ մի տեքստ դրանից խուսափել չի կարող: Սովորաբար արտակայությունը գիտական տեքստի բնորոշ հատկանիշն է համարվում, բայց գիտական տեքստն իրականում ոչ թե ներակայությունից լիովին ազատ, այլ արտակայության բարձր ցուցիչ ունեցող տեքստ է: Գիտական տեքստը ձգտում է հնարավորին չափ մեծ արտակայության, բայց դրա հետ անպայման գուգակցվում է ներակայումը. նախ՝ գիտական տեքստը լեզվական տեքստ է, ուրեմն լեզվի օրինաչափությունները շրջանցել չի կարող, և ապա՝ գիտական տեքստը ներակա է դառնում այնտեղ, որտեղ այն վերջանում է:

Ներակայությունը և հավելուրդայնությունը տեքստում անսահման և հետևաբար անսահմանելի չափերի են հասնում: Միննույն տեքստի բազմակի ընկալումների և բազմակի մեկնաբանումների հնարավորությունը ստիպում է հրաժարվել բոլոր հնարավոր շեղումների ուղղվածությունն ու չափը հաշվարկելու և միանշանակորեն որոշելու հավակնությունից:

Տեքստի բովանդակային հյուսվածքը կարելի է համեմատել երաժշտական թեմայի և վարիացիաների հետ՝ այն տարբերությամբ, որ եթե մի երգահան կարող է հիացնել իր թեմայի երեսուն կամ երեսուններկու վարիացիաներով, ապա տեքստի թեմայի (արտակա իմաստի) վարիացիաներն անհաշվելի են, և բացի այդ՝ եթե երաժշտական վարիացիաները տրվում են արտակա հաջորդումով, ապա տեքստում դրանք բոլորը որպես ներունակ իմաստային զարգացումներ ներառված են թեմայի մեջ: Տեքստի ամեն մի մեկնաբանություն այդ թեմայի մի վարիացիա է՝ ներակայված իմաստներից մեկի արտակայում, որի ժամանակ մյուսները ներակայված են մնում. ավելին, կարելի է ասել, որ հենց մեկի արտակայումն է ամրապնդում մյուսների ներակայությունը:

Ամբողջական տեքստի հավելուրդայնությունը (բովանդակության և արտահայտության ծավալային համապատասխանության տեսակետից) և սկզբունքորեն չափման ենթակա չէ¹², քանի որ չկան դրա հստակ և հաստատուն չափանիշներ: Տեքստի կամ նրա որևէ հատվածի ծավալն այս առումով որևէ դեր չի կատարում: Այսպես՝ դետեկտիվ ստեղծագործությունը ըստ էության նպատակ ունի արտակա դարձնելու մեկ ներակայում՝ «Հանցագործը ...-ն է» նախադասության մեջ ներակայված անունը: Մյուս կողմից՝ նույնիսկ չնչին քանակով լրացուցիչ մանրամասնություններ ընդգրկելու ցանկությունը երբեմն կարող է զավեշտի հանգեցնել¹³, մինչդեռ այս

¹² Հավելուրդայնությունը միավորների վերականգնելիությամբ բացատրելու գալթակողությունը, սակայն, գործում է նաև այստեղ. այդպիսի գիտափորձերի նկարագրություն տե՛ս, օր., **Ե. Վ. Գրուդեա**. Избыточность языка и избыточность текста: некоторые размышления // Труды ИЛИ РАН. Т. VI, ч. 2, СПб., 2010, էջ 83-87, **Ե. Վ. Կոնովա**. Исследование избыточности русского звучащего текста // նույն տեղում, էջ 92-111:

¹³ Օրինակ՝ երբ «Միմինտ» ֆիլմի հերոսը մեքենայի կայանելու տեղի նկարագրու-

դեպքում ընդամենը գործում է իրադրության բաղադրիչի արժեքի յուրօրինակ ըմբռնում, որը յուրօրինակ է այնքանով, որ չի համապատասխանում ընկալողի հաղորդակցական սպասելիքներին. նույն նկարագրությունները միանգամայն տեղին և խիստ արժեքավոր կլինեին, ասենք, հանցագործության վկայի ցուցմունքներում: Տեքստի այս կամ այն հատվածի առկայությունը, հետևաբար, դիսկուրսային պատճառաբանվածություն ունի և դրա հաշվառումով կարող է արդարացված կամ չարդարացված համարվել:

Ամեն մի ժամանակաշրջանում տեքստի տարատեսակ հատվածների անհրաժեշտության կամ ցանկալիության վերաբերյալ ուրույն պատկերացումներ են լինում¹⁴, և մեկը մյուսի հիման վրա գնահատելն անպտուղ զբաղմունք կլինի: Ներակայության և հավելուրդայնության տարածամանակային մեկնաբանության բացառումը միայն տեքստի յուրահասկությունը չէ, այլ ընդհանուր սկզբունք: Ներակայությունը և հավելուրդայնությունը, իրենք տարածամանակայնորեն չբնութագրվելով հանդերձ, լեզվի տարածամանակային փոփոխությունների գործուն ազդակներ են¹⁵:

Ներակայությունը, արտակայությունը և հավելուրդայնությունը, այսպիսով, ընդգրկում են լեզվի ողջ իմաստային համակարգը: Խոսքի որևէ տարրի իմաստ որպես ներակա, համարժեք արտահայտություն ունեցող կամ հավելուրդային գնահատելը կախված է գնահատման տեսանկյունից, բացարձակ գնահատում չի կարող լինել. վերաբերականն ու կառուցվածքայինը, ձևաբանականն ու շարահյուսականը, լեզվականն ու խոսքայինը, կանոնականն ու իրադրականը լեզվական արտահայտության ձևավորման տարբեր հիմունքներ են, և վերջնական արդյունքը կախված է նրանց փոխազդեցությունից, նրանցից մեկի կամ մյուսի պահանջների կատարումից:

Ներակա իմաստը լրացուցիչ իմաստ է գոյաբանորեն, բայց ոչ միշտ՝ նպատակայնորեն: Նրա հաղորդումը կարող է նաև հաղորդակցման առաջնահերթ նպատակը լինել¹⁶. այդպիսին են էզոթերիկ և ընդհանրապես այլաբանական տեքստերը, անուղղակի խոսքային ակտերը, որոնք էլ սնունդ են տվել հերմենևտիկային և գործաբանությանը: Ավելին, երբեմն

թյան մեջ չի մոռանում նշել ծխող կնոջը, կամ երբ մեկը մի շինություն նկարագրելիս ոչ միայն հիշատակում է այդ շինության առաջ կիտրոն վաճառողին, այլև մանրամասն պատմում է նրա հագուստի մասին:

¹⁴ Օրինակ՝ ժամանակի ընթացքում նկարագրությունների նկատմամբ վերաբերմունքի փոփոխությունների մասին տե՛ս **Բարտ Բ.** Эффе́кт реальности // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М., 1989, էջ 392-400: Հմմտ. նաև «Մի թե՛ իսկապես որևէ մեկը երբևէ Պրուստ, Բալզակ, «Պատերազմ և խաղաղություն»-ը կարդացել է անընդմեջ, բառ առ բառ: (Բախտավոր է Պրուստը. նրա վեպը վերընթերցելիս մենք ամեն անգամ տարբեր տեղեր ենք բաց թողնում)» (**Բարտ Բ.** Удовольствие от текста // նույն տեղում, էջ 469):

¹⁵ Ներակայման այս դերն ընդգծում է Ս. Աբրահամյանը. տե՛ս **Ս. Գ. Աբրահամյան**, Ներակայումը և հայոց լեզվի զարգացման մի քանի հարցեր. «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Եր., 2002, 1 (605), էջ 4, 13-16: Նույն առումով կարող է դիտվել նաև հավելուրդայնությունը, քանի որ դրանք երկուսն էլ, բովանդակություն-արտահայտություն հավասարակշռության խախտումներ լինելով, շարժման մեջ են դնում իրենց հակուղղված միտումները:

¹⁶ Տե՛ս **u Բաгдасарян В. X.** Проблема имплицитного. Ер., 1983, էջ 10:

առնվազն գեղարվեստական տեքստերի կապակցությամբ կոչ է արվում լիովին անտեսել ուղղակի, արտակա իմաստը¹⁷:

Ներակա իմաստը ըմբռնվում է արտակա իմաստի հիման վրա, արտակա իմաստը հանդես է գալիս որպես ներակա իմաստի արտահայտման միջոց¹⁸, ասել է թե՛ որպես նրա նշանակիչ: Ներակա իմաստն էլ ձեռք է բերում նրա նշանակյալի կարգավիճակ: Այսպես լեզվական նշանի բովանդակության մեջ ձևավորվում է մի զուտ բովանդակային նշան¹⁹, որում նշանային հարաբերություն է հաստատվում բովանդակության երկու շերտերի միջև:

Հաղորդակցումը երկու մասնակից ունի, որոնք իրենց տարածական կամ հոգեբանական դիրքերով դեմ հանդիման են, ուրեմն ունեն ինչ-որ չափով հակադիր շահեր և դրանցից բխող ցանկություններ ու սպասելիքներ: Հաղորդողն ավելի հակված է իր միտքը հնարավորին չափ սուղ միջոցներով արտահայտելու, որպեսզի իրեն քիչ նեղություն տա: Ընկալողին ավելի ձեռնտու է մտքի հարաբերականորեն ծավալուն արտահայտությունը, որպեսզի ստիպված չլինի հասկանալու համար շատ ջանքեր գործադրել: Սա, իհարկե, խիստ ընդհանուր գնահատում է, որը վերաբերում է հաղորդակցման դեպքերի մեծագույն մասին, բայց ոչ բոլորին, այլ միայն նրանց, երբ հաղորդակցման նպատակը հենց մտքեր հաղորդելն ու ընկալելն է: Այլ հաղորդակցական նպատակների դեպքում նշված հարաբերակցությունը, իհարկե, չի գործում: Հաղորդողի հետ կապված՝ այս առումով կարելի է հիշել օրինակ, խոսքի՝ չորսի նշան այն չարաշահումը, երբ մարդն ասելիք չունի, բայց խոսում է իրեն ցուցադրելու համար²⁰, կամ Յակոբսոնի տարբերակած շփման (ֆատիկ) գործառույթի գերիշխումով իրականացվող խոսքը, երբ խոսում են սոսկ հաղորդակցումը շարունակելու համար՝ ըստ էության ոչ մի էական տեղեկատվություն չհաղորդելով²¹: Ընկալողը նույնպես կարող է հոգնել երկարաբան խոսքից: Այնպես որ հաղորդողի ինայողականության ձգտումը²² զուտ եսասիրական չէ. այն նաև ընկալողին շատ

¹⁷ Տե՛ս **Բարտ Բ.** Критика и истина // Избранные работы: Семиотика. Поэтика, էջ 325-329:

¹⁸ Հմմտ. «Ի տարբերություն արտակաների՝ ներակա նշանակություններն անմիջական նյութական արտահայտություն չունեն, բայց այդ չի նշանակում, թե նրանք նյութականորեն ընդհանրապես ոչ մի կերպ չեն դրսևորվում, և որ նրանց մասին կարելի է դատել որպես առանց ձևի բովանդակության մասին ... նրանք նշանակությունների նշանակություններ են: Նրանց դրսևորման ձև է ծառայում արտակա նշանակությունը՝ իր իրացման իմաստալից հենապատկերի հետ միասին» (**Նիկիտին Մ. Վ.** Курс лингвистической семантики. СПб., 2007, էջ 534):

¹⁹ Վ. Բաղդասարյանը հնարավոր է համարում այս հարաբերությունը նշանի հետ համեմատելը, բայց զգուշանում է այն նշան համարելուց. (տե՛ս **Բաղդասարյան Վ. Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 14):

²⁰ Տե՛ս **Գոբբե Գ.** Сочинения в 2 т. Т. 1, М., 1989, էջ 235:***

²¹ Տե՛ս **Կոբսոն Ք.**, նշվ. աշխ., էջ 201:

²² Տե՛ս **Մարտինե Ա.** Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. Вып. III. М., 1963, էջ 532-538 և հատկապես՝ **Մարտինե Ա.** Принцип экономии в фонетических изменениях. М., 1960: Խնայման սկզբունքի և ներակայության կապի մասին տե՛ս, օր., **Բաղդասարյան Վ. Մ.**, նշվ. աշխ., էջ 10-11: Խնայման սկզբունքի՝ նաև հավելորդայնության հետ կապվող մեկնաբանում տե՛ս **Գրուդեա Ե. Վ.** Избыточность текста: история вопроса и

չճանրաբեռնելու ցանկությամբ է պայմանավորված (թեև մյուս կողմից՝ այդ ցանկությունն ինքը որոշ չափով բխում է այն դարձյալ եսասիրական մտահոգությունից, թե հասցեատերը հանկարծ կարող է հաղորդման մեծ ծավալի հետևանքով հրաժարվել ընկալողի դերը կատարելուց):

Հաղորդակցման մասնակիցների դիրքորոշումները միտումներ են, ոչ թե բացարձակ սկզբունքներ: Այլապես հնարավորին չափ շատ բան ասելու միտում ունեցող խոսքը չէր վերջանա: Հնարավորին չափ քիչ բան ասելու միտում ունեցող խոսքը չէր էլ սկսվի: Որքան էլ հաղորդողի և ընկալողի դիրքերը տարբեր են, հաղորդակցումը դրա երկու մասնակիցների համագործակցություն է, որում նրանց դիրքերը ինչ-որ կերպ հաշտեցվում, հավասարակշռվում են, որպեսզի կարողանան գոյակցել²³: Երկուսն էլ փոխադարձ զիջումներ են անում իրար. մեկն ասում է ավելին, քան կուզեր, մյուսը բավարարվում է ավելի պակասով, քան կուզեր:

Հավելուրդայնությունը այն զիջումն է²⁴, որը խոսքը հաղորդողն անում է ընկալողին, իսկ ներակայությունը այն պակասն է, որը խոսքն ընկալողը ներում է հաղորդողին, իհարկե, մինչև որոշակի սահման: Մյուս կողմից՝ և՛ տեղեկատվական չափազանց մեծ հավելուրդայնությունը, և՛ չափազանց մեծ ներակայությունը կարող են որակվել որպես խոսակցի նկատմամբ հարգանքի պակաս (քաղաքավարության գործաբանական սկզբունքի խախտում), որովհետև մի դեպքում խոսքը կկառուցվի ասես ընկալողի հասկացողության նկատմամբ թերահավատությամբ, մյուս դեպքում բացարձակ անտարբերություն հանդես կբերվի ընկալողից պահանջվող մտավոր ջանքերի չափի նկատմամբ:

Պարզվում է, որ Գրայսի առաջ քաշած «համագործակցության սկզբունքի» քանակային պահանջը՝ «1. Քո ասույթը պիտի պարունակի ոչ ավելի քիչ տեղեկատվություն, քան պահանջվում է (երկխոսության ընթացիկ նպատակներն իրականացնելու համար): 2. Քո ասույթը չպիտի պարունակի ավելի շատ տեղեկատվություն, քան պահանջվում է»²⁵, այնքան էլ իրատեսական չէ. խոսողը միշտ հաղորդում է պետք եղածից ավելի և միաժամանակ՝ պետք եղածից պակաս տեղեկատվություն: Ներակայությունը և հավելուրդայնությունը երկու եզրեր, երկու բևեռներ են, որոնց միջև ինչ-որ դիրք են գրավում ցանկացած լեզվական արտահայտում, ցանկացած հա-

методика исследования // Известия РГПУ им. А. И. Герцена. СПб., 2008, № 10(59), էջ 107:

²³ Հմմտ. «Եթե մարդկային խօսողութեան մեջ պարզութիւնը խօսողին՝ (հասկըցընելու.) ինչպէս նաեւ բացայայտութիւնը լսողին՝ (հասկընալու.) դիրացուցիչ միջոցներն են. կրնայ իրաւամբ կասկածուիլ որ չափազանց պարզուածք մը անյաղթելի խոչընդոտն ըլլայ բացայայտութեան առջեւ» (**Ա. Այտրնեան**, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, Նախաշաւիդ, էջ 103):

²⁴ Հմմտ. «... հավելուրդայնությունը պայմանավորում է այն բավականին բարձր բաժանորդավճարը, որը մարդկությունը մուծում է, որպեսզի հնարավորություն ունենա մշտապես լուրեր լսելու ամբողջ աշխարհից» (**Греймас А.-Ж.** Структурная семантика: Поиск метода. М., 2004, с. 168):

²⁵ **Грайс Г. П.** Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XVI. М., 1985, с. 222.

դորդակցում: Օգտագործելով Վալերիի ստեղծած պատկերը²⁶ կարող ենք ասել. ներակայությունից դեպի հավելուրդայնություն, հավելուրդայնությունից դեպի ներակայություն է տատանվում լեզվական ճոճանակը²⁷:

Բանալի բառեր – ներակայություն, արտակայություն, հավելուրդայնություն, նշանակություն, վերաբերյալ, արտահայտություն, լեզվական միավոր, հաղորդակցում

АШОТ АБРААМЯН – Имплицитность и избыточность: два полюса языкового выражения. – Имплицитность повсеместно противопоставляется эксплицитности, что верно лишь отчасти. Имплицитность по сути дела есть недовыраженность, её противоположностью является перевыраженность, то есть избыточность; эксплицитность же выступает в качестве среднего, нейтрального звена этой оппозиции. Имплицитность и избыточность могут рассматриваться в единицах разных уровней структуры языка, при этом чем выше уровень, тем больше и разнообразнее проявления как имплицитности, так и избыточности. Одновременно присутствуя во всех языковых образованиях, имплицитность и избыточность являются не абсолютными, а лишь относительными их семантическими характеристиками: любое языковое выражение, всякий коммуникативный акт находится где-то между этими полюсами.

Ключевые слова: имплицитность, эксплицитность, избыточность, значение, референт, выражение, языковая единица, коммуникация

ASHOT ABRAHAMYAN – Implicitity and Redundancy: Two Poles of Linguistic Expression. – In the studies on semantics, implicit meanings are commonly opposed to explicit ones, which, however, is only half right. Redundancy, as an overexpression, should be considered opposite to implicitity, which, actually, is an underexpression, while pure explicitness is the midway point in this opposition. Implicitity and redundancy can be considered in different levels of language structure, and the higher the level, the greater the number and diversity of implicitity and redundancy manifestations are. Implicitity and redundancy are not absolute but only relative assessments of semantic features: these are two poles of linguistic expression, with any linguistic expression, any communicative act occupying a midway position between them.

Key words: implicitity, explicitness, redundancy, meaning, referent, expression, linguistic unit, communication

²⁶ Հմմտ. **Валери П.** Поэзия и абстрактная мысль // Об искусстве. М., 1976, էջ 425 (Վալերին խոսում է հնչյունի և մտքի մասին):

²⁷ Արվեստագիտությունից փոխառած անվանումներով՝ մենք անընդհատ ստիպված ենք լինում ընտրություն կատարել մինիմալիզմի և ռոկոկոյի միջև: